

UDC: 343.1(045)(575.1)

KONSTITUTSIYAVIY ISLOHOTLAR DAVRIDA AMNISTIYA VA AFV ETISH INSTITUTINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
Oliy ta'limdan keyingi ta'lim fakulteti doktoranti, kapitan

ORCID: 0000-0003-39-53-3800

e-mail: jasurbekataniazov91@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyo mamlakatlari konstitutsiyalarida afv etish instituti qo'llashning turlari, mavjud protsessual muammolar va ish yurituvini rad etish yoki tugatish asoslari sifatida qayd etishning huquqiy tartibga solish jihatlari tadqiq etilgan. Shuningdek, maqolada qonunchilik nuqtayi nazaridan afv etish va amnistiyaning o'zaro farqli jihatlari, afzalliklari hamda tafovutlari tahlil qilingan bo'lib, unda mavjud kollizion holatlar borasida fikrlar bildirilgan. Afv etish institutini takomillashtirish zarurati yuzasidan olimlarning fikrlari bilan o'zaro ilmiy bahsga kirishilgan holda amaliyot tahlili va mavjud huquqiy muammolarga e'tibor qaratilgan hamda mazkur muammolarni huquqiy tartibga solish jihatlari tadqiq etilgan. Shuningdek maqolada afv etish tartibida jinoiy javobgarlikdan ozod etishning zaruriy shartlari huquqiy jihatdan tahlil etilib, unda nafaqat jazodan, balki javobgarlikdan ozod etish sharti yuzasidan fikrlar bildirilgan. Shu bilan birga, maqolada afv etishni javobgarlikdan ozod etishning yangi turi sifatida kiritish zarurati yuzasidan fikrlar, amaliyot tahlili va mazkur muammolar bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda analiz, sintez, induksiya, deduksiya, qiyosiy-huquqiy tahlil kabi metodlardan foydalanilgan. Tadqiqot ishida ilg'or xorijiy tajriba, ilmiy-nazariy qarashlar va tergov hamda sud amaliyoti o'rganilgan, buning natijasi o'laroq O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, Jinoyat-protsessual kodeksiga va boshqa qonun hamda qonunosti hujjatlarga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, afv etish, amnistiya, javobgarlikdan ozod etish, jinoyat ishini tugatish, ish yurituvini rad etish.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА АМНИСТИИ И ПОМИЛОВАНИЯ В ПЕРИОД КОНСТИТУЦИОННОЙ РЕФОРМЫ

Атаниязов Жасурбек Курбанбаевич,

докторант факультета послевузовского образования

Университета общественной безопасности

Республики Узбекистан, капитан

Аннотация. В данной статье рассматриваются варианты применения институтов амнистии, используемых в конституциях стран мира, существующие процессуальные проблемы и нормативно-правовые аспекты оформления как основания для отказа или прекращения производства по делу. Также в статье анализируются различные аспекты, преимущества и отличия помилования и амнистии с точки зрения законодательства, в ней высказываются мнения о существующих коллизионных обстоятельствах. Вступив в научную дискуссию

с мнениями ученых о необходимости совершенствования института помилования, было уделено внимание анализу практики и существующих правовых проблем, а также исследованы аспекты правового регулирования этих проблем. Также в статье юридически проанализированы предпосылки освобождения от уголовной ответственности в порядке помилования, высказаны мнения по поводу условия освобождения не только от наказания, но и от ответственности. Вместе с тем в статье сформулированы мнения, анализ практики и предложения по вопросу о необходимости введения в качестве нового вида освобождения от ответственности на основе помилования. В исследовании использовались такие методы, как анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнительно-правовой анализ. В ходе исследования были изучены передовой зарубежный опыт, научно-теоретические взгляды, следственная и судебная практика, в результате чего были выработаны предложения и рекомендации по внесению соответствующих изменений и дополнений в Конституцию Республики Узбекистан, Уголовно-процессуальный кодекс и другие законодательные и подзаконные акты.

Ключевые слова: Конституция, помилование, амнистия, освобождение от ответственности, прекращение уголовного дела, отказ в производстве по делу.

TOPICAL ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF AMNESTY AND PARDON DURING THE PERIOD OF THE CONSTITUTIONAL REFORM

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbaevich

Doctoral Student of the Faculty of Postgraduate Education,
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan, Captain

Abstract. This article examines the types of application of the institution of pardon in the constitutions of the countries of the world, existing procedural problems and aspects of legal regulation of record keeping as a basis for refusal or termination. The article also analyzes the differences, advantages and differences between pardon and amnesty from the point of view of legislation, as well as opinions on the existing conflict of law circumstances. Having entered into a scientific dispute with the opinions of scientists on the need to improve the institution of pardon, attention was paid to the analysis of practice and existing legal problems, as well as aspects of legal regulation of these problems were investigated. Also the article legally analyzes the prerequisites for exemption from criminal liability by way of pardon, opinions are expressed about the conditions of release not only from punishment, but also from responsibility. At the same time, the article formulates opinions, analysis of practice and proposals on this issue on the need to introduce as a new type of exemption from liability on the basis of pardon. The study used such methods as analysis, synthesis, induction, deduction, comparative legal analysis. In the course of the study, advanced foreign experience, scientific and theoretical views and investigative and judicial practice were studied, as a result of which proposals and recommendations were developed for making appropriate amendments and additions to the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Criminal Procedural Code and other legislative and subordinate acts.

Keywords: Constitution, pardon, amnesty, exemption from liability, termination of a criminal case, refusal to proceed.

Kirish

Dunyoda jinoiy jazolarni liberallashtirish, jinoyatlarni ochish va isbot etishda ilg'or texnologik yutuqlarni qo'llash, inson sha'ni va qadr-qimmatini asrashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu sabab barcha qonunlar-

ning prinsipial asosi sifatida xizmat qiluvchi mamlakatlarning bosh qomusi – konstitutsiyada bu kabi ijtimoiy munosabatlarni belgilash hamda mazkur jarayonlarning rivojlantirishi munosabati bilan tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib borish muhim sanaladi.

Konstitutsion islohotlar jarayonida insonparvarlik aktlari va ularning qo'llanishi samaradorligi masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu jarayonlarda harbiy xizmatchilarning jinoyat subyekti sifatida huquq va manfaatlarini himoya qilish, harbiy xizmat bilan bog'liq jinoyatlarda ayblilik masalasini hal etmay turib jinoyat ishini tugatish institutini kengaytirish, bu masalalarda jinoyat subyektlarini javobgarlik yoki jazoga tortmay turib tarbiyalash, jinoyat yo'liga adashib kirib qolgan harbiy xizmatchilarga imkoniyat berish singari insonparvarlik prinsipi doirasidagi huquqiy normalarni joriy etish va bu borada tadqiqotlar olib borish muhim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida yettita ustuvor yo'nalishdan biri bo'lgan mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish yo'nalishida "Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezon sifatida belgilash" ko'rsatib o'tilgan.

Material va metodlar

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasi birinchi qismi 23-bandiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi va O'zbekiston Respublikasining sudlari tomonidan hukm qilingan shaxslarni afv etadi. Ta'kidlash joizki, mazkur asoslar javobgarlik va jazodan ozod etish asoslari ichida insonparvarlik prinsipining amaldagi yorqin ifodasidir.

Shu sababli mazkur asosni amaliyotda, xususan, harbiy xizmatchilarning jinoiy qilmishlari yuzasidan yuritilayotgan tergovga qadar tekshiruv, dastlabki tergov hamda sud jarayonlarida yanada kengroq qo'llash borasidagi muammolarni tadqiq etish dol-

zarb hisoblanadi. Tadqiqot ishida mazkur asosni qo'llash bilan bog'liq amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilingan, shu bilan birga, qiyosiy-huquqiy tahlil, kuza-tish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

Afv etish instituti huquq tizimida javobgarlikdan ozod etuvchi normalar sifatida aks etmaganligi olimlar tomonidan turlicha talqin qilingan.

Xususan, M.X. Rustambayev "Afv etish amnistiya bilan farqli ravishda javobgarlikdan ozod etishga qaratilmagan. Agar amnistiya gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va mahkumlarga nisbatan umumiy kechirishni qamrab olsa, afv etish esa muayyan bir mahkumni kechirish aktidir", – deydi [1, 275-b.].

M.X. Rustambayevning fikriga qo'shilgan holda shuni e'tirof etish kerakki, jinoyat qonunchiligida afv etish instituti amnistiya aktini qo'llash institutiga nisbatan tor yurisdiksiyaning aks etayotganini ko'rish mumkin. Afv etishning afzalligi deya baholanishi lozim bo'lgan tarafi uning mazkur munosabatlarga individual yondashuvidir.

Sh. Gayberdiyev fikriga ko'ra, afv faqat sud hukmi bilan jazo tayinlangan mahkumlarga e'lon qilinadi. Amnistiya – jinoyat protsessining istalgan bosqichida – dastlabki tergov, surishtiruv, tergovga qadar tekshiruv va hattoki jinoyat ishini qo'zg'atishgacha bo'lgan bosqichda ham qo'llanishi mumkin. Boshqacha aytganda, amnistiyaning afv etishdan farqli xususiyati shundaki, u keng mazmunga ega bo'lib, shaxsni jinoiy javobgarlikdan ham, jinoiy jazodan ham ozod etadi [2].

Sh. Gayberdiyevning fikrlari o'rinli, amnistiya aktining yurisdiksiyasi kengroq mazmunga ega, shu bilan birga, amnistiya aktini qo'llash uzoq vaqtni oluvchi jarayon hisoblanadi va ko'plab tashkiliy masalalarni qamrab oladi. Afv etish instituti esa, mazmuniga ko'ra, qabul qilinishi bilan darhol ijro etiladi va buning uchun alohida bosqichlardan o'tish shart emas. Biroq Sh. Gayberdiyev afv doira-

sini milliy qonunchiligimiz nuqtayi nazaridan tahlil qilgan xolos, jahonda afv etish institutining turli ko'rinishlari mavjudligini hisobga olmagan.

Jahonda afv etish institutining qo'llanishi nuqtayi nazaridan uch turi farqlanadi. Birinchi turi sifatida shaxsga sud tomonidan hukm e'lon qilingan va mazkur qilmishlar davlatda jinoyat qonun bilan afv etish asosida jazoga tortilmasdan ozod etilishi mumkinligi belgilab qo'yilgan. Bunda sudlar mazkur sudlanuvchiga jazo qo'llash maqsadga muvofiq emasligini asoslab, afv asosida ozod etish lozimligi bo'yicha tashabbus bilan Adliya vazirligi orqali imperatorga chiqishgan [3, 61–65-b.].

Ikkinchi turi – ko'plab davlatlarning amaliyotida qo'llanuvchi *abolitio*, ya'ni jinoiy ta'qib yoki javobgarlikdan ozod etish. Ushbu afvning tashabbuskorlari mazkur ayblovni ilgari surgan organlarning o'zlari bo'lgan. Uchinchi turi *stitutio*, ya'ni jazodan to'liq yoki qisman ozod etish, yoki jazoni almashtirish hisoblanadi [4, 16–19-b.].

Sh. Berdiyevning fikricha, prezidentga shaxsni javobgarlikdan ozod qilish bilan bog'liq vakolatning berilishi, davlatga yetkazilgan zararni to'liq hajmda qoplashga, xuddi shuningdek, jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi organlar bilan sudgacha bo'lgan bosqichda faol hamkorlik qilishga imkoniyat yaratadi [5, 124-b.]. O'zbekiston Respublikasida bu kabi amaliyot ilk marta 2000-yil 6-sentabrdagi "Terrorchi guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan O'zbekiston fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod etish to'g'risida"gi PF-2712-son Prezident farmoni asosida amalga oshirilgan. Mazkur farmon bilan terrorchi-ekstremistik guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan shaxslarga o'z qilmishidan pushaymon bo'lib, javobgarlikdan ozod etilish imkoniyati yaratilgan.

M.X. Rustambayev afv etish amnistiya kabi o'zining yuridik tabiatiga ko'ra sud hujjati hisoblanmasligini va uni amalga oshirish vakolati O'zbekiston Respublikasi Kons-

titutsiyasiga binoan prezidentga tegishli ekanini bildirgan [1, 275-b.].

M.X. Rustambayev ham mazkur munosabatlar sud hujjati hisoblanmasligini e'tirof etmoqda, albatta ushbu fikrlar o'z o'rniga ko'ra har ikki institutni jinoyat protsessi sifatida o'zida ifodalashi hamda tartibga solishi lozimligini anglatadi.

K. Mirzajonov ham o'z tadqiqotlarida afv etish instituti jinoyat protsessual qonunchiligida aks etmagani huquq nazariyasi nuqtayi nazaridan tushunarsiz ekaniga qaratib, amaliyotdagi muammolardan kelib chiqqan holda afv etish instituti nafaqat jazodan, balki javobgarlikdan ozod qilish borasidagi munosabatlarni qamrab olishi lozimligini e'tirof etgan [6, 46-b.].

Shu bilan birga, bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentabrdagi "Terroristik, ekstremistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilot va guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod etish tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5542-son Farmoni jinoiy javobgarlikdan ozod etuvchi normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi va o'z mazmuniga ko'ra qonunlarda aks etmagani bois bir qancha huquqiy kollizion holatlarni keltirib chiqaradi.

Jumladan, mazkur farmonning 5-bandida komissiyaning ishchi organi O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hisoblanishi ko'rsatilgan va 6-bandga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati va Oliy sud tomonidan taqiqlangan tashkilotlar tarkibiga adashib kirib qolgan fuqarolarining murojaatlarini ko'rib chiqish va jinoiy javobgarlikdan ozod etish mexanizmlarini nazarda tutuvchi nizom ishlab chiqildi. Mazkur farmon va nizomning talablariga binoan, shaxs aybini bo'yniga olish to'g'risida shaxsan arz qilib kelsa, qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bo'lsa va tuzalish yo'lga o'tgan bo'lsa;

jinoiy faoliyat va boshqa huquqqa xilof qilmishlarni fosh etishda faol yordam bergan bo'lsa;

taqiqlangan tashkilotlar safiga aldov yo'li bilan jalb etilgan bo'lsa;

taqiqlangan tashkilotlarning g'oyaviy yoki ma'naviy rahnamosi bo'lmagan bo'lsa;

jangovar harakatlarda va qo'poruvchilik harakatlarini sodir etishda ishtirok etmagan bo'lsa;

terrorchilik faoliyatini amalga oshirish maqsadida taqiqlangan tashkilotlarda o'quv, maxsus yoki harbiy tayyorgarlikdan o'tmagan bo'lsa;

terrorchilik faoliyatini amalga oshirish maqsadida chiqish yoki harakatlanishni amalga oshirmagan bo'lsa;

xalqaro terrorizmni moliyalashtirishda ishtirok etmagan bo'lsa;

terroristik, ekstremistik va boshqa buzg'unchi g'oyalar aks etgan materiallarni adashib yoki axborot-kommunikatsiya vositalarida tarqatishga qasd qilmagan va bunday maqsadni ko'zlamagan holda saqlagan bo'lsa, ularga nisbatan yuritilgan jinoyat ishi harakatdan tugatiladi.

Biroq bunda afv etish institutidan farqli o'laroq, shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod etish uchun asos sifatida prezidentning maxsus qarori emas, balki idoralararo komissiyaning xulosasi qabul qilinadi va mazkur xulosa barcha surishtiruv-tergov idoralari va hatto sudlar uchun ijro etilishi majburiy hisoblanadi. Shu o'rinda tabiiy savol tug'ildi, mazkur idoralararo komissiyaning xulosasi biron-bir imperativ hujjat hisoblanishi JPKda qayd etilganmi? Albatta yo'q, bunday hujjat ya'ni, "Terroristik, ekstremistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilot va guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod etish tartibi to'g'risida"gi nizomga ko'ra shaxsni javobgarlikdan ozod etish haqidagi xulosasi surishtiruvchi, tergovchi va sudlarga mazkur turdagi jinoyatlarni sodir etgan shaxslarni javobgarlikdan ozod

etishda inobatga olish lozimligi belgilanmagan.

Yuqoridagi farmon asosida ishlab chiqilgan "Terroristik, ekstremistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilot va guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod etish tartibi to'g'risida"gi nizomning 4-bandida jinoiy javobgarlikdan ozod etish komissiyaning tegishli xulosasi asosida dastlabki tergov organlari yoki sud tomonidan amalga oshirilishi;

5-bandida Jinoiy javobgarlikdan ozod etish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 84-moddasida belgilangan asoslarga ko'ra jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoki ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish tarzida amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan [7].

Nizomga ko'ra komissiya quyidagi huquqlarga ega:

- murojaat qilgan shaxsga nisbatan ehtiyot chorasini o'zgartirish to'g'risida dastlabki tergov organlari yoki sudga yakka tartibdagi topshiriqlarni yuborish;

- tergovga qadar tekshiruv yoki tergov harakatlarining to'liq emasligi aniqlangan taqdirda komissiya dastlabki tergov organi yoki sudga qo'shimcha tergovga qadar tekshiruv yoki tergov harakatlarini o'tkazish haqida topshiriq berishga haqli.

Shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod etish to'g'risidagi xulosa komissiya tomonidan darhol tegishli dastlabki tergov organi yoki sudga yuboriladi.

Bunday hollarda dastlabki tergov organi yoki sud komissiya xulosasi asosida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi 84-moddasida belgilangan asoslarga ko'ra jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoxud jinoyat ishini tugatish haqida qaror qabul qiladi hamda bu haqda komissiyaga ma'lumot taqdim etadi [8].

Komissiyaga 2021-yilning 1-yanvar kuni-ga qadar jami 70 ta murojaat kelib tushgan bo'lib, ularning 18 tasi farmon talablariga

mos kelmagan, 20 tasi komissiyada muhokama qilingan (10 tasi javobgarlikdan ozod etish va 4 tasini rad etish haqida xulosa qilingan, 6 tasi qo'shimcha o'rganishga qaytarilgan), 32 tasi qoldiqda qolgan.

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilingan 11 nafar fuqaroni O'zbekistonga qaytarish, ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish, shu jumladan, ularning bandligini ta'minlashga ko'maklashishga qaratilgan tashkiliy chora-tadbirlarni amalga oshirish haqida topshiriqlar berilgan [9].

Yuqoridagilardan ma'lum bo'lmoqdaki, afv etish institutini javobgarlikdan ozod qilish vakolati bilan to'ldirish nafaqat amaliyot uchun, balki qonun hujjatlaridagi noaniqliklar hamda kollizion holatlarning oldini olish uchun xizmat qiladi. Binobarin, mazkur idoralararo komissiyaning xulosasi asosidagi topshiriq qarori JPKga ziddir, shuningdek, nizomning 5-bandiga muvofiq, mazkur topshiriq shaklida kelib tushgan hujjat asosida JPKning 84-moddasi 5-qismi 1-bandiga ko'ra, ya'ni qilmish ijtimoiy xavflilik xususiyatini yo'qotgan yoxud vaziyat o'zgarishi oqibatida bu shaxs ijtimoiy jihatdan xavfli bo'lmay qolgan deb e'tirof etish asosi bilan jinoyat ishini tugatish bandiga to'liq muvofiq deb bo'lmaydi.

2016–2021-yillarda afv etish to'g'risida 17 ta Prezident farmoni qabul qilingan. Ushbu farmonlar asosida afv etilganlarning 2647 nafari jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan. Shundan 1227 nafari asosiy jazodan to'liq, 990 nafari esa muddatidan ilgari shartli ozod etilgan. 430 nafar shaxsning o'talmagan jazosi axloq tuzatish ishlari jazosiga almashtirilgan [10].

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, 2017-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasida amnistiya emas, balki afv etish instituti keng doirada qo'llana boshlagani hamda bu boradagi ijtimoiy munosabatlar nafaqat jazodan qisman yoki to'liq ozod etish, sudlanganlikni bekor qilinishini, balki javobgarlik-

dan ozod etish masalalarini ham qamrab olishi lozimligini ko'rsatadi.

Tadqiqotimizda xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribalarini o'rganish maqsadga muvofiq.

Jumladan, Germaniya (GFR), Rossiya Federatsiyasi, Estoniya, Gruziya, Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) va Saudiya Arabistoni [11] kabi davlatlarning JPKlarida afv etish tartibi protsessual normalarda bevosita belgilab qo'yilgan.

Shuningdek, Belarus Respublikasi Prezidentining 1994-yil 3-dekabr hamda 2005-yil 12-oktabrdagi farmonlari bilan qilmishiga chin ko'ngildan pushaymonligi munosabati bilan shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod etish tartibi va asoslarida nafaqat jazodan, balki javobgarlikdan ozod qilish ham nazarda tutilgan [12].

Tadqiqot doirasida surishtiruvchi-tergovchi hamda amaliyotchi huquqshunoslar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning ko'pchiligi tomonidan (52 %) PF-5542 Farmon talablari bo'yicha idoralararo komissiyaning xulosasi asosida JPKning 84-moddasi 5-qismi 1–2-bandlari asosida tugatilishi jinoyat-protsessual qonunchilikka xilof ekanligini va mazkur munosabatlarni afv etish instituti doirasiga kiritish lozimligini e'tirof etishdi¹.

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqorida keltirib o'tilgan tahlillardan kelib chiqqan holda JPKning 84-moddasi 1-qismi 2-bandida afv etish institutining aks etishi ham nazariy, ham amaliy jihatdan zarur hisoblanadi, bizningcha, jinoyat-protsessual qonunchilikda mazkur asosning nazarda tutilmagani tushunarsizdir. Albatta, afv etish, javobgarlikdan ozod etish masalalari jinoyat huquqi tadqiqot obyekti sanaladi, biroq mazkur asoslarni jinoyat protsessida qo'llash masalasi dolzarbdir. Fikrimizni quyidagilar bilan asoslashga harakat qilamiz.

Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining 1-moddasida O'zbekiston Respublika-

¹ Tadqiqot ishi doirasida olib borilgan surishtiruvchi, tergovchi, amaliyotchi va huquqshunoslardan iborat respondentlar jamoasi o'rtasidagi so'rov natijalari.

si hududida jinoyat ishlarini yuritish tartibi Jinoyat-protsessual kodeksi bilan belgilandi. Jinoyat ishlarini yuritishning kodeksda belgilangan tartibi barcha sudlar, prokuratura, tergov, surishtiruv organlari, advokatura, shuningdek, fuqarolar uchun yagona hamda majburiy ekanligi, 2-moddasida Jinoyat-protsessual qonunchiligining vazifalarida, jinoyat ishlarini yuritishning jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan tartibi qonuniyligni mustahkamlashga, jinoyatlarning oldini olishga, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya etishga yordam qilmog'i lozimligi belgilab qo'yilgan. Shunday bo'lsa-da, afv etish instituti o'z mazmuniga ko'ra sud tomonidan hukm qilingan shaxslarni jazodan to'liq yoki qisman ozod etadigan yoki sud tomonidan tayinlangan jazoni boshqa yengilroq jazo bilan almashtiradigan yoxud sudlanganlikni olib tashlaydigan insonparvarlik akti ekanligi jinoyat-protsessual qonunchiligining tartibga solishi kerak bo'lgan obyektlari sirasiga kirishi lozimligini ko'rsatadi. Biroq afv etish tartibi JPKda belgilangan yoki havolaki sifatida bo'lsa ham biror normativ-huquqiy hujjat bilan tartibga solinishi ko'rsatib o'tilmagan.

Ikkinchidan, JPKda amnistiya akti qo'llanishi, amalga oshirish tartibi belgilab qo'yilgan. Ushbu vakolat sudlarda bo'lgani sababli faqatgina sud ish yurituv tartibini jinoyat-protsessual qonunchiligining obyekti sifatida qarash fikrimizcha noto'g'ridir.

Uchinchidan, huquq nazariyasiga muvofiq, moddiy huquq sifatida Jinoyat kodeksida aks etgan asoslarning ishlash mexanizmi va tartibini protsessual huquq, ya'ni jinoyat protsessi belgilashi lozim. Shunga asosan, moddiy qonun hisoblangan Jinoyat kodeksining 76-moddasida amnistiya akti yoki afv etish asosida jazodan ozod qilish tartibi belgilab qo'yilgan bo'lib, unga ko'ra hukm etilgan shaxs amnistiya akti yoki afv etish asosida asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazolardan ozod qilinishi yoxud jazodan mud-datidan ilgari shartli ravishda ozod qilinishi

yoki unga tayinlangan jazoning o'talmay qolgan qismi yengilroq jazo bilan almashtirilishi mumkinligi belgilab qo'yilgan. Biroq JPKning 536¹-moddasida faqatgina mahkumni amnistiya aktiga asosan jazodan ozod qilish tartibi ko'rsatib o'tilgan xolos, afv etish asosida mahkumni jazodan ozod qilish tartibi belgilanmagan. Demak, moddiy huquqda ko'rsatilgan asoslarni protsessual huquqda aks ettirmaslik huquq nazariyasi nuqtayi nazaridan ham noto'g'ridir.

To'rtinchidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Terroristik, ekstremistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilot va guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod etish tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5542-son Farmoni o'z mazmuniga ko'ra jinoiy javobgarlikdan ozod qiluvchi normativ-huquqiy hujjat sanalgani bois quyida o'zgartish taklif etilayotgan qonun va qonunosti hujjatlar bilan kollizion holatlarni vujudga keltirayotgani sababli ushbu hujjatlarga tuzatish kiritish dolzarb sanaladi. Eng avvalo, JPKning 84-moddasida Prezident afvi asosida javobgarlikdan ozod etish lozimligini nazarda tutuvchi bandning mavjud emasligi bu boradagi tergov amaliyotida noaniqliklarni keltirib chiqaradi.

Beshinchidan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 10-moddasida O'zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan Oliy Majlis va Prezident ish olib borishi mumkinligi belgilab qo'yilgan. Konstitutsiyaning 93-moddasida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish ko'rish qayd etilgan. Konstitutsiyaning 80-moddasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati mutlaq vakolatlaridan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish vakolati sanab o'tilgan. Mazkur konstitutsion normalarni tahlil etadigan bo'lsak, konstitutsiyaviy huquq subyektlari o'zaro teng yuris-

diksiya ega ekanligini kuzatishimiz mumkin, ya'ni O'zbekiston xalqi nomidan u saylagan Oliy Majlis va Prezident teng maqomda ish olib borish vakolati nazarda tutilmoqda.

Ma'lumki, amnistiya akti ham ana shunday O'zbekiston xalqi nomidan ko'riluvchi insonparvarlik akti sirasiga kiradi va yurisdiksiya nuqtayi nazaridan kengroq institut sanaladi. Ya'ni amnistiya aktini qo'llash nafaqat asosiy yoki qo'shimcha jazolardan ozod qilish, shu bilan birga, ma'lum toifali jinoyatlar bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish, tugatish va boshqa jihatlarni ham qamrab olishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston xalqi nomidan ish ko'rishda Oliy Majlis bilan teng vakolatli ekanini inobatga olib, afv etish instituti doirasini faqatgina sud tomonidan hukm qilingan shaxslarni jazodan to'liq yoki qisman ozod etish yoki sud tomonidan tayinlangan jazoni boshqa yengilroq jazo bilan almashtirish yoxud sudlanganlikni olib tashlash bilan chegaralamasdan, afvga asosan ma'lum shaxslarga nisbatan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish yoki jinoyat ishlarini tugatish vakolatlari kabi amnistiya instituti o'z ichiga olgan barcha yurisdiksiyani qamrab olish lozim. Shu sababli Konstitutsiyaning tegishli normalariga amnistiya bilan bir qatorda afv etish institutini ham qo'shish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Biroq bunga amaliyotda ham zarurat mavjudligi bilan asoslash yuqoridagi fikrlarimizning isboti sanaladi.

Ma'lumki, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Suriya, Iroq va Afg'onistondagi qurolli to'qnashuvlar hududlaridan fuqarolarimizni olib kelish bo'yicha juda katta insonparvarlik tadbirlari, "Mehr" operatsiyalari amalga oshirildi. Bir qancha operatsiya natijasida 2019–2021-yillar davomida jami 435 nafar ayol va bolalar yurtimizga qaytarildi va ularning jamiyatga moslashib ketishlari uchun zarur sharoitlar yaratildi [13]. Amalga oshirilgan "Mehr" operatsiyalari natijasida respublikamizga olib kelingan fuqarolarga muqaddam yuritilgan

jinoyat ishlari bo'yicha qarorlar qabul qilinishi zarurati mavjudligini amaliyot ko'rsatdi. Sababi mazkur olib kelingan ayollar va bolalarning, ularga nisbatan yuritilgan jinoyat ishlari doirasida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga chaqirtirilishi, ularning bu vaqtda reabilitatsiya etilayotgan vaqtga to'g'ri kelishi bilan maqsadga nomuvofiqligi ayon bo'ldi. Albatta mazkur jinoyat ishlari belgilangan tartibda insonparvarlik prinsiplariga amal qilingan holda hal etilgan, biroq yuqorida afv etish instituti doirasining bir tomonlama ekanligini mazkur institut vakolat doirasini kengaytirish zarurati mavjudligini isbotlaydi.

Xulosalar

Yuqoridagilardan xulosa qilgan holda quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

Birinchi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasi 23-bandiga quyidagi tahrirda o'zgartish kiritish maqsadga muvofiq.

93-modda.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti:

23) amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi va afv asosida shaxslarni javobgarlikdan va jazodan ozod etadi;

Ikkinchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 68-moddasi va Jinoyat-protsessual kodeksining 36-, 38¹-, 84-, 351-, 355-, 372-, 381⁷-, 381¹⁰-, 382-, 536²-moddalariga afv etish munosabati bilan javobgarlikdan ozod etishning mexanizmini tegishli tahrirga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish orqali belgilash maqsadga muvofiq.

Uchinchi, 2018-yil 8-may kunidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5439-son Farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida afv etishni amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizomga tegishli o'zgartish kiritish hamda terroristik, ekstremistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilot va guruhlar tarkibiga adashib kirib qolgan

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini jinoiy javobgarlikdan ozod etish tartibi to'g'risida farmon va nizomni o'z kuchini yo'qotgan deb

belgilash yuqorida aniqlangan kollizion hamda muammoli holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [The course of criminal law of the Republic of Uzbekistan]. 2nd ed., completed and reworked. Tashkent, 2018, p. 275.
2. Gayberdiev Sh. Mustaqillik va afv. Afvning amnistiyadan farqli jihatlari. [Independence and pardon. Different aspects of pardon from Amnesty]. Tashkent, 2020. Available at: <https://sud.uz/mustaqillik/>.
3. Prokhorov L.A., Prokhorova M.L. Pomilovaniye kak vazhneyshiy gumanisticheskiy institut demokratcheskogo gosudarstva [Pardon as the most important humanistic institution of a democratic State]. *The Russian Investigator*, 2012, no. 2, pp. 61–65.
4. Verchenko N.I. Sovershenstvovaniye pravovogo regulirovaniya instituta pomilovaniya [Improving the legal regulation of the institution of pardon]. *Bulletin of the Kuzbass Institute*, 2017, no. 3. Available at: <https://cyberleninka.ru/>.
5. Berdiev Sh. Problems of improving the release of criminal liability in the process of liberalization of criminal laws. Abstract of Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2011, p. 124.
6. Mirzajonov K. Theory and practice of amnesty and pardon. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 1996, p. 46.
7. Regulation on the procedure for the release of citizens of the Republic of Uzbekistan from criminal liability, lost in the composition of terrorist, extremist or other prohibited organizations and groups. Available at: <https://regulation.gov.uz/uz/document/1273/> (accessed 27.05.2022).
8. Terroristik tashkilotlarga adashib kirib qolgan fuqarolarni jinoiy javobgarlikdan ozod etish to'g'risidagi nizom loyihasi e'lon qilindi [The draft regulation on the release from criminal liability of citizens who have mistakenly joined terrorist organizations was announced]. Available at: <https://aniq.uz/yangiliklar/terroristik-tashkilotlarga-adashib-kirib-qolgan-fuqarolarni-jinoiy-javobgarlikdan-ozod-etish-tugrisidagi-nizom-loyihasi-elon-qilindi/> (accessed 27.05.2022).
9. Appeals of citizens who were lost in the composition of terrorist, extremist or other prohibited organizations and groups were considered. O'zA. Available at: <https://kknews.uz/uz/52541.html/> (accessed 27.05.2022).
10. Niyozov J. The practice of pardon in Uzbekistan: figures symbolizing destinies. Available at: <https://kun.uz/news/2021/10/31/> (accessed 29.04.2022).
11. The Criminal Procedure Code of Estonia. Adopted on 12.02.2003 RT I 2003, 27, 166 Entered into force on 01.07.2004.
12. Berjanin A.A. Issues of exemption from criminal liability in the Republic of Belarus. *State and Law*, 2006, no. 6, p. 100.
13. Within the framework of the Opera" Mehr-5", 93 more women and children from Syria were returned to Uzbekistan Rahim Sherkulov. *Folk Word*, April 30, 2021. Available at: <https://xs.uz/uzkr/post/mehr-5-operatsiyasi-doirasida-suriyadan-yana-93-nafar-ayollar-va-bolalar-ozbekistonga-qajtarildi/> (accessed 26.05.2022).
14. Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia, 1998, September 1, No. ZR-248.
15. Criminal Procedure Law. Saudi Arabia Criminal Procedure Law Royal Decree No. (M/39) 28 Rajab 1422 – October 16, 2001.
16. Criminal Procedure law of the UAE. Main provisions article 1-6, etc.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

MAXSUS SON

BOSH MUHARRIR:

Rustambekov Islambek Rustambekovich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.b.b., y.f.d.,
professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d.,
dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Y. Mahmudov, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga

topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 15,11 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 179.

TDYU tipografiyasida chop etildi.